

УДК 94(477.8)(092)»19»:37.016

ПОСТАТЬ СТЕПАНА БАНДЕРИ У СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПІДРУЧНИКАХ З ІСТОРІЇ

Теміров Богдан

Стаття присвячена аналізу місця постаті С. Бандери у сучасних українських підручниках з історії, що, з одного боку, є важливим у контексті наукової дискусії про місію історичної освіти у розбудові громадянського суспільства, з іншого, привертає увагу до однієї з найбільш визначних і неодномірних особистостей у вітчизняній минувщині. Дослідження здійснене на основі опрацювання програм і підручників з історії із залученням загальнонаукових і спеціальних історичних (історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-генетичний) методів, спирається на принципи наукової об'єктивності, історизму, системності.

Аналіз підруничкової літератури показав, що протягом 1990–2000-х рр. увага до постаті С. Бандери розширювалася від згадки його імені у двох сюжетах: щодо розколу ОУН і проголошення «Акта відновлення Української Держави» 30 червня 1941 р. та портретного зображення до доволі глибокого, наскільки дозволяє формат підручника, аналізу його ролі у виокремленні ОУН(б), доволі детальної біографічної довідки та визначенні його впливу на розгортання національного Руху Опору в роки Другої світової війни. Найдетальніша характеристика подана у виданнях авторства О. Струкевича та М. Мудрого й О. Гаркуші. Показово, що серед упорядників підручників переважають науковці та викладачі ЗВО, серед яких є дослідники, які заглиблено опрацьовують проблематику українського визвольного руху. Водночас привертає увагу велими побіжне висвітлення життя та діяльності С. Бандери у період від 1944 р. до загибелі. Загалом у підручниках практично не приділено уваги українській діаспорі у другій половині ХХ ст., що звужує уявлення як про історію українства, так і про український визвольний рух, який тривав протягом усієї радянської доби.

Ключові слова: Степан Бандера, ОУН(б), визвольний рух, підручник з історії, критичне мислення, контроверсійна постать.

Вивчення історії у школі є одним із вагомих чинників формування національної ідентичності. Адже зв'язок з минулим забезпечує вищий рівень патріотизму, стимулює громадянську активність. Розуміючи залежність рівня мобілізації суспільства від поширення у соціумі певної історичної концепції, державні інституції, представники провідних політичних сил намагаються тримати руку «на пульсі» історичної освіти та науки. Підручник з історії виступає важливим елементом історичної політики, оскільки під його впливом формуються базові уявлення про державу, громадянином якої є молода особа, про її народ і його місце у світовому просторі. Важливе місце у процесі пошуку таких відповідей є вивчення визначних особистостей української історії. До найбільш контроверсійних і водночас обов'язкових для розуміння української історії ХХ ст. належить постать С. Бандери. Відображення його діяльності у підручниках залежне від політичної кон'юнктури в Україні. Саме тому характер подачі С. Бандери у підручниках становить дослідницький інтерес.

Життя та політична діяльність Провідника ОУН(б) мають різнопланову історіографію. Г. Касьянов, М. Посівнич, В. Трофимович та інші дослідники привернули увагу до біографії цього діяча, його світогляду, політичної діяльності [6; 12; 17]. Паралельно професійні історики долучилися до обговорення проблеми підручника з історії. І. Гирич, О. Удод, Ф. Турченко та інші дослідили світові практики створення шкільних підручників, порушили проблему сучасного українського підручника з історії для школи [3; 20; 21]. І. Гирич у низці публікацій показав його сучасні варіанти як здобуток доби незалежності, а наявні недоліки пов'язав із попереднім тривалим періодом духовного колоніалізму [3]. О. Удод наголосив на перетворенні вітчизняної освіти на потужний ретранслятор знань про минуле, на модератора історичної пам'яті нового покоління українських громадян [21, 12]. У контексті широкої наукової дискусії про місію історичної освіти у розбудові громадянського суспільства та із врахуванням надбань сучасних дослідників у вивченні діяльності С. Бандери доречним буде сюжет про представлення постаті цього діяча на сторінках сучасних українських підручників з історії, що і є метою статті.

Джерельне підґрунтя склали програми, що визначають формат шкільної історичної освіти, та підручники з історії України для 10 або 11 класу залежно від конфігурації шкільного курсу. Дослідження здійснене із залученням загальнонаукових (аналізу та синтезу, узагальнення) і спеціальних історичних (історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-генетичний) методів і спирається на принципи наукової об'єктивності, історизму, системності.

Постать С. Бандери у шкільному курсі історії з'явилася лише в роки незалежності разом із початком вивчення українського визвольного руху та, зокрема, ОУН. Протягом майже трьох десятиріч формат навчання історії України неодноразово коригувався, що знаходило відображення у програмах. У програмі 1996 р. ім'я С. Бандери подано лише у зв'язку з Варшавським і Львівським процесами поряд з Є. Коновальцем, Д. Донцовим, В. Липинським, але не називається навіть у зв'язку з «Актом відновлення Української Держави» 30 червня 1941 р. [13]. Програмою 2005 р. С. Бандера, як і інші діячі ОУН, не називаються та і про ОУН згадано односкладно [4]. В актуальних на сьогодні програмах ця постать фігурує у 10 класі у межах теми, присвяченої західноукраїнським землям у міжвоєнну добу, де розглядаються українські політичні партії та об'єднання, та в 11 класі у процесі вивчення України в роки Другої світової війни, зокрема у підрозділі «Рух Опору та його течії». Програма 2018–2019 рр. націлює одинадцятикласників висловлювати аргументовані судження щодо політичної діяльності С. Бандери та позицій українського руху на початку Другої світової війни [9]. Тобто аналіз шкільних програм з історії яскраво демонструє

еволюцію підходів до постаті С. Бандери: від повного ігнорування до виокремлення його серед провідників українського визвольного руху та залучення старшокласників до дискусії, що цілком виправдано з огляду на контроверсійність цієї особистості.

У підручнику радянської доби будь-яка згадка про С. Бандеру, як і загалом про діяльність ОУН, була відсутня. В Україні протягом 1990–2000-х рр. з'явилося кілька поколінь підручників з історії. Так само, як і програми, але значно виразніше, вони демонструють зміну місця очільника ОУН(б) у процесі пізнання української минувшини ХХ ст.

Перше покоління навчальної літератури незалежної України припало на 1990-ті рр. Відповідно до програми у підручнику для 10 класу Ф. Турченка ім'я С. Бандери подано у зв'язку з Варшавським процесом. Уже в частині, присвяченій початку Другої світової війни, автор наводить пояснення сутності розколу ОУН. При цьому С. Бандера характеризується як очільник крила, не згідного з орієнтацією на співробітництво з Німеччиною. Натомість він показаний як такий, що виступав за утворення армії та розгортання боротьби за незалежність України, не відкидаючи можливої співпраці з німцями [19, 331]. Повідомляється про арешт С. Бандери та його соратників після проголошення «Акта відновлення Української Держави» [19, 332]. Далі йдеться про поширення ОУНівського підпілля та його переслідування нацистами, у зв'язку з чим наведено фрагмент німецького циркуляра: «Крім групи ОУН Бандери, на Україні не існує жодної організації опору, яка була б здатна становити серйозну небезпеку» [19, 333]. Автор привернув увагу до звільнення С. Бандери з нацистського ув'язнення, коли той відмовився від ролі «п'ятої колони» [19, 358]. Тобто Ф. Турченко вперше в українському підручницотворенні не лише в межах відведеного простору показав місце С. Бандери у визвольному русі напередодні, у роки та після Другої світової війни, а й провів думку про його послідовну позицію щодо створення незалежної Української держави. У подальшому фігурування постаті С. Бандери доводилося неодноразово обстоювати. Як згадує Ф. Турченко, у 2007 р., за прем'єрства В. Януковича, від видавців та авторів чиновники в ультимативній формі вимагали вилучити з підручника зображення С. Бандери, а також Й. Сліпого та Р. Шухевича [20, 79]. Потужний тиск політичної бюрократії вдалося витримати, завдяки чому була підготована наступна серія навчальних видань.

У поколінні підручників 2011 р. бачимо значно розлогішу інформацію про С. Бандеру, що демонстрували як уже знані автори, так і нові. С. Кульчицький разом із Ю. Лебедевою у параграфі «Україна в роки окупації. Визвольний рух» після доволі детальної характеристики партизанського руху подали невеликий за обсягом сюжет про опір окупації українських націоналістів. Зокрема повідом-

ляється про виокремлення ОУН(б) на чолі з С. Бандерою та про арешт членів центрального проводу ОУН(б) після проголошення «Акта відновлення Української Держави» [7, 49]. У підручнику авторства Ф. Турченка до викладу текстової інформації додано портрет С. Бандери [18, 37–38].

Підручник «Історія України. 11 клас» авторства О. Пометун і Н. Гулана наголошує на розколі ОУН на дві групи. «Бандерівцями» названа молодь, яка вела підпільну боротьбу на західноукраїнських землях. С. Бандеру позиціоновано лідером ОУН(б), що спиралась на сили та можливості українського народу у боротьбі за незалежність [10, 38]. Учням повідомляється про арешт Провідника та членів його родини після проголошення «Акта відновлення Української Держави», ув'язнення у концтаборі «Заксенгаузен» та подальше звільнення у вересні 1944 р. [10, 39, 50]. Невеликий обсяг текстової інформації доповнюється зображальним матеріалом, де лідер ОУН(б) позиціонований очільником крила націоналістів, які виступали за використання винятково власних сил у боротьбі за незалежність.

Найглибший аналіз діяльності ОУН(б) та його лідера на початку німецького вторгнення в радянську Україну станом на 2011 р. було здійснено у підручнику для 11 класу колективом авторів у складі О. Струкевича, І. Романюка, С. Дровозюка. Про С. Бандеру згадується у параграфі «Антинацистський рух Опору». На відміну від попередньо згаданих текстів боротьба українських націоналістів поставлена на перший план, і приділено їй значно більше уваги. Окрім сюжету про ув'язнення лідерів ОУН(б), у цьому виданні подано найрозлогішу інформацію про С. Бандеру, наведено пояснення його позиції щодо вимушених сподівань на підтримку Німеччини [16, 41, 45]. Привернута увага до загонів «Рональд» і «Нахтігаль», які С. Бандера вважав ядром майбутньої української національної армії. Показано, що вже 23 червня 1941 р. він подав німецькому урядові меморандум з вимогою визнання українського національного руху рівноправним союзником у боротьбі з Радянським Союзом [16, 45]. А на вимогу нацистської влади скасувати «Акт проголошення Української держави» він заявив, що державна самостійність України не підлягає дискусії. Зрозумівши, що українські націоналісти не поступляться, гітлерівці вдалися до застосування репресій. С. Бандеру та його соратників кинули до концтабору «Заксенхаузен» [16, 46]. 25 листопада 1941 р. українські націоналісти (насамперед бандерівці) були оголошені німецькою владою поза законом. Таємна інструкція роз'яснювала, що «рух Бандери готує повстання в рейхскомісаріаті „Україна”, метою якого є створення незалежної України», з огляду на що «активісти руху Бандери повинні бути негайно заарештовані й після ґрунтового допиту таємно знищені як грабіжники» [16, 47]. Отже, авторський колектив цього видання зайняв принципову позицію що-

до пояснення учням витоків і сутності українського визвольного руху і постаті С. Бандери в його контексті.

У 2018–2019 рр. Відбулося чергове осучаснення шкільних підручників з історії для 10 та 11 класів.

В. Власовим і С. Кульчицьким у підручнику для 10 класу вперше С. Бандера згадується у викладі сюжету про суд над організаторами замаху на Б. Перацького. Вказується, що з січня 1933 р. він очолював Крайову езекутиву ОУН. Він позиціонований як «молодий революціонер» [1, 188]. Подана біографічна довідка й портрет. У лютому 1940 р. діячі крайового осередку ОУН сформували у Кракові власний «революційний провід» і визнали своїм лідером С. Бандеру. Причина розколу пояснюється внутрішніми розбіжностями між старшим і молодшим поколіннями. Учням повідомлено про ув'язнення С. Бандери та соратників після 30 червня 1941 р. [1, 205, 215]. Автори доречно подали роз'яснення радянського змісту терміна «бандерівці», який «радянська пропаганда вживала в негативному значенні, як синонім бандитизму, застосовуючи загалом до представників націоналістичного підпілля під час і після Другої світової війни, а також українських націоналістів за кордоном і тих, хто в Україні перебував в опозиції до радянської національної політики» [1, 251]. Цей фрагмент цілком відповідає потребі протистояти інформаційним фейкам щодо української історії.

У підручнику В. Власова та С. Кульчицького для 11 класу у розділі «Україна в повоєнний період» С. Бандера згадується в контексті його неповернення в Україну через відмову керівництва ОУН погодитися на такий крок. Він, за версією авторів, залишився представником ОУН в еміграції [2, 25]. Тобто навмисно чи випадково його статус лідера поставлений під сумнів. Водночас необхідно зауважити, що УПА перейшла на підпільні методи боротьби саме тоді, коли С. Бандері було відмовлено в поверненні додому, що може засвідчувати важливий вплив С. Бандери на УПА, хоча остання і не була формально збройним угрупованням ОУН.

Найдетальніша інформація про С. Бандеру подана у підручниках авторства О. Струкевича та М. Мудрого й О. Аркуші. О. Струкевич уже традиційну біографічну довідку доповнив зауваженням: «Досі ім'я С. Бандери є символом українського національно-визвольного руху» [15, 161]. Автор наголосив на тому, що обидва крила ОУН ставили одну мету – незалежність України, але відрізнялися своєю стратегією й тактикою, хоча інші автори вважають причину розколу в особистих амбіціях лідерів [15, 185]. У цьому підручнику дещо більше приділено уваги С. Бандері у зв'язку із проголошенням «Акта відновлення Української Держави». Зокрема, додано сюжет про бесіду-допит С. Бандери з нацистськими високопосадовцями. Повідомлено про визнання, що він віддав наказ узяти владу

та створити уряд. Він це робив як голова ОУН, яка стояла в авангарді боротьби українського народу за свободу й мала право так діяти. Далі повідомляється про арешт і депортацію С. Бандери до Берліна, де утримувався під домашнім арештом. О. Струкевич зазначив зростання популярності ОУН(б), що проявлялось у публічному складанні присяги її очільника, збиранні підписів до петиції про повернення свого лідера в Україну, поширенні листівок про відмову С. Бандери виконати вимогу Гітлера та скасувати Акт 30 червня 1941 р. [15, 188].

М. Мудрий та О. Аркуша назвали С. Бандеру лідером ОУН і наголосили, що основною метою ОУН було створення самостійної Української держави [8, 65]. У параграфі «Українська еміграція на початку війни: вибір політичної позиції» виокремлено пункт «Розкол в ОУН. Степан Бандера» [15, 224]. Розміщено портрет С. Бандери (поряд з А. Мельником), подана стисла біографічна довідка, яка завершується констатацією його вбивства агентом КДБ у Мюнхені [15, 225]. У тексті параграфа йдеться про С. Бандеру у контексті пояснення розколу в ОУН у 1940 р. Йдеться про обрання С. Бандери головою організації на Другому Надзвичайному конгресі у Кракові. «Як наслідок, – пишуть автори, – замість однієї організації в націоналістичному таборі утворилися два політичні центри: бандерівський ОУН(б) та мельниківський ОУН(м)». Автори наголошують на спільності стратегічних цілей: здобуття незалежності України, розрахунок на підтримку Німеччини. Розходження, на їхнє міркування, мали тактичний вимір і «значною мірою вичерпувалися персональним суперництвом лідерів» [15, 226]. Але Німеччина не бажала толерувати українську державність, через що у Кракові 4 липня С. Бандеру було заарештовано та депортовано до Берліна для допитів [15, 254]. Автори пояснюють, що від С. Бандери та Я. Стецька вимагали відкликати Акт 30 червня 1941 р., однак ніхто з оунівських провідників не поступився. Відтак, більшу частину життя вони провели в концтаборі для політв'язнів Заксенгаузен [15, 255].

У підручнику для 11 класу колективу авторів на чолі з Г. Хлібовською С. Бандера згадується у контексті українського визвольного руху повоєнних років. Вперше названа його формальна посада – голова Генерального секретаріату Української головної визвольної ради. Акцент зроблено на подіях, до яких він був причетний, а не на його особистості [5, 31]. Наголошується на тому, що завданням радянської влади на західноукраїнських землях була боротьба з ОУН та УПА. Спершу автори назвали ім'я Р. Шухевича, а згодом – С. Бандери, не зважаючи на те, що перший був лише керівником військового формування, а другий керував ОУН(б). Навіть більше, Р. Шухевич згадується значно частіше. Загалом діяльність С. Бандери більшою мірою показана у контексті протистояння з радянськими спецслужбами, а не українського державотворення [5, 31–32].

Відповідно до «Рекомендації Rec (2001)15 Комітету міністрів Ради Європи «Про викладання історії у XXI столітті в Європі» історія не може бути інструментом ідеологічного маніпулювання, пропаганди або підтримки ультранационалістичних і сповнених нетерпимості цінностей. Навпаки, воно має розвивати в учнях старших класів вміння критично мислити, незалежно та об'єктивно судити та вміти протистояти маніпуляціям, подавати суперечливі проблеми через звертання уваги на різні факти, думки та погляди [14]. Проаналізовані підручники відповідають цим вимогам, різною мірою та в неоднакових обсягах, але містять неупереджену інформацію про С. Бандеру, чимало з них спонукають до самостійного осмислення його місця в українському національно-визвольному русі.

Аналіз підручників з історії України показав, що протягом 1990–2000-х рр. розширювалася увага до постаті С. Бандери від згадки його імені у двох сюжетах: щодо розколу ОУН та проголошення «Акта відновлення Української Держави» 30 червня 1941 р. та портретного зображення до доволі глибокого, наскільки дозволяє формат підручника, аналізу його ролі у виокремленні ОУН(б), доволі детальної біографічної довідки та його впливу на розгортання національного Руху Опору в роки Другої світової війни. Найдетальніша характеристика подана у підручниках О. Струкевича та М. Мудрого й О. Гаркуші. Показово, що серед упорядників підручників переважають науковці та викладачі ЗВО, серед яких є дослідники, які заглиблено опрацьовують проблематику українського визвольного руху. Водночас необхідно привернути увагу до вельми побіжного висвітлення у підручниках життя та діяльності С. Бандери у період від 1944 р. до загибелі. Частина авторів його біографічну довідку завершують констатацією вбивства від рук співробітника НКВС, решта не подають навіть такої інформації. Та і взагалі у програмовому матеріалі та у підручниках не приділено жодної уваги українській діаспорі у другій половині ХХ ст., що, на наше переконання, звужує уявлення як про історію українства, так і про український визвольний рух, який тривав протягом усієї радянської доби.

Серед перспективних напрямів даного дослідження – вивчення зображення постаті С. Бандери у навчальних посібниках для студентів ЗВО України, адже і на цьому етапі триває формування фахівців з історії та відбувається формування свідомості громадянина України.

Abstract

The article is devoted to the analysis of the place of S. Bandera's figure in modern ones Ukrainian history textbooks, on the one hand, is important in context scientific discussion on the mission of historical education in building civic education society, on the other, draws attention to one of the most prominent and uneven personalities in the domestic past. Research based on a program and history tutorial from attraction of general scientific and special historical (historical-

comparative, historical-typological, historical-genetic) methods, is based on the principles of scientific objectivity, historicism, systematicity.

Analysis of textbooks showed that during the 1990–2000-th the attention to the figure of S. Bandera expanded from the mention of his name in two years the stories about the split of the OUN and the proclamation of the «Act of Recovery. Of the Ukrainian State» June 30, 1941 – and a portrait image of quite deep as the textbook format allows, analyzing its role in single OUN (b), fairly detailed biographical information and definitions its impact on the deployment of the National Resistance Movement during World War II. The most detailed description is given in the publications of authorship O. Strukevich and M. Mudry and O. Garkush. It is significant that among the compilers textbooks are dominated by scientists and lecturers of HEA, among them Researchers who work in depth on Ukrainian issues liberation movement. At the same time it attracts the attention of a very curious coverage the life and activities of S. Bandera from 1944 until his death. All in all the textbooks pay little attention to the Ukrainian diaspora in the second half of the twentieth century, which narrows the idea of both the history of Ukrainian and Ukrainian liberation movement, which continued throughout the Soviet era.

Key words: *Stepan Bandera, OUN (b), liberation movement, textbook on stories, critical thinking, controversial figure.*

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Власов В. С., Кульчицький С. В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2018. 256 с.
2. Власов В. С., Кульчицький С. В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с.
3. Гирич І. Страсті навколо підручників з історії. URL: <https://www.i-hyrych.name/Vyklad/Strasti.html>
4. Історія України. Всесвітня історія. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. 5–12 класи. Київ: Ірпінь, 2005. 142 с
5. Історія України. Рівень стандарту: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / Г. М. Хлібовська, О. В. Наумчук, М. Є. Крижановська, І. Б. Гирич, І. О. Бурнейко. Тернопіль: Астон, 2019. 256 с.
6. Касьянов Г. В. До питання про ідеологію Організації Українських Націоналістів (ОУН): Аналітичний огляд. Київ: Інститут історії України, 2003. 64 с.
7. Кульчицький С. В., Лебедева Ю. Г. Історія України: підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл.: рівень стандарту, академічний рівень. Київ: Генеза, 2011. 304 с.
8. Мудрий М. М., Аркуша О. Г. Історія: Україна і світ (інтегр. курс, рівень стандарту): підруч. для 10 класу закл. заг. сер. освіти. Київ: Генеза, 2018. 288 с.
9. Наказ МОН України «Про внесення змін до навчальних програм з історії України для 5–9 та 10–11 класів закладів загальної середньої освіти. Від 21.02.2019. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-vnesennya-zmin-do-navchalnih>

program-z-istoriyi-ukrayini-dlya-5-9-ta-10-11-klasiv-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti

10. Пометун О. І., Гупан Н. М. Історія України: рівень стандарту: підруч. для 11-го кл. закл. заг. серед. освіти. Київ: Освіта, 2011. 333 с.
11. Пометун О. І., Гупан Н. М. Історія України: рівень стандарту: підруч. для 10-го кл. закладів. загальної середньої освіти. Київ: УОБЦ «Оріон», 2018. 288 с.
12. Посівнич М. Степан Бандера – життя, присвячене свободі. Торонто–Львів: Літопис УПА, 2008. Т. 3. 111 с.
13. Програми для середньої загальноосвітньої школи. Історія України. 5–11 кл. Всесвітня історія 6–11 кл. Київ: Перун, 1996. 126 с.
14. Рекомендація Rec (2001)15 Комітету міністрів Ради Європи «Про викладання історії у XXI столітті в Європі». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_729
15. Струкевич О. Історія України (рівень стандарт): підруч. для 10 кл. закл. заг. середн. освіти. Київ: Грамота, 2018. 240 с.
16. Струкевич О. К., Романюк І. М., Дровозюк С. І. Історія України: рівень стандарту: підруч. для 11-го кл. закл. заг. серед. освіти. Київ: Грамота, 2011. 319 с.
17. Трофимович В. Степан Бандера у спогадах та публіцистиці. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/apvvi/2009_17/trofym.pdf
18. Турченко Ф. Г. Історія України. 11 клас. Підручник для 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Профільний рівень. Київ: Генеза, 2011. 401 с.
19. Турченко Ф. Г. Новітня історія України. 10 клас: підручник для серед. загальноосвітніх шкіл. Київ: Генеза, 1998. Ч. 1: 1917–1945. 383 с.
20. Турченко Ф. Україна – повернення історії. Генеза сучасного підручника. Київ: Генеза, 2016. 104 с.
21. Удод О. Шкільна історична освіта як репрезентант політики пам'яті. *Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 8. С. 8–13.
22. Українська історична дидактика. Міжнародний діалог: фахівці різних країн про сучас. укр. підруч. з історії / відп. ред.: М. Телус, Ю. Шаповал. Київ: Генеза, 2000. 367 с.

References

1. Vlasov, V. S., Kulchytskyi, S. V. (2018) *Istoriia Ukrainy (riven standartu): pidruchnyk dlia 10 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine (standard level): a textbook for the 10th grade of general secondary education institutions]*. Kyiv: Litera LTD.

2. Vlasov, V. S., Kulchytskyi, S. V. (2019) *Istoriia Ukrainy (riven standartu): pidruchnyk dlia 11 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine (standard level): a textbook for the 11th grade of general secondary education institutions]*. Kyiv: Litera LTD.
3. Hyrych, I. *Strasti navkolo pidruchnykiv z istorii [Passions around history books]*. URL: <https://www.i-hyrych.name/Vyklad/Strasti.html>
4. *Istoriia Ukrainy. Vsesvitnia istoriia. Prohramy dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. 5–12 klasy [History of Ukraine. World History. Program for secondary schools. Grades 5–12]*. Kyiv: Irpin, 2005.
5. *Istoriia Ukrainy. Riven standartu: pidruchnyk dlia 11 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine. Level standard: a textbook for Grade 11 general secondary education institutions]* / H. M. Khlibovska, O. V. Naumchuk, M. Ye. Kryzhanovska, I. B. Hyrych, I. O. Burneiko. Ternopil: Aston, 2019.
6. Kasianov, H. V. (2003) *Do pytannia pro ideolohiiu Orhanizatsii Ukrainykykh Natsionalistiv (OUN): Analitychnyi ohliad [On the Ideology of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN): An Analytical Review]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy.
7. Kulchytskyi, S. V., Lebedieva, Yu. H. (2011) *Istoriia Ukrainy: pidruch. dlia 11 kl. zahalnoosvit. navch. zakl.: riven standartu, akademichni riven [History of Ukraine: textbook. For 11 cl. general education. teach. inc.: standard level, academic level]*. Kyiv: Heneza.
8. Mudryi, M. M., Arkusha, O. H. (2018) *Istoriia: Ukraina i svit (intehr. kurs, riven standartu): pidruch. Dlia 10 klasu zakl. zah. ser. Osvity [History: Ukraine and the world (integrated course, standard level): textbook. For Grade 10, incl. the head Aug. education]*. Kyiv: Heneza.
9. *Nakaz MON Ukrainy «Pro vnesennia zmin do navchalnykh prohram z istorii Ukrainy dlia 5–9 ta 10–11 klasiv zakladiv zahalnoi serednoi osvity. Vid 21.02.2019 [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine “On Amendments to the Curriculum on History of Ukraine for Grades 5–9 and 10–11 of General Secondary Education Institutions. From 02/21/2019]*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-vnesennya-zmin-do-navchalnih-program-z-istoriyi-ukrayini-dlya-5-9-ta-10-11-klasiv-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti>
10. Pometun, O. I., Hupan, N. M. (2011) *Istoriia Ukrainy: riven standartu: pidruch. dlia 11-ho kl. zakl. zah. sered. Osvity [History of Ukraine: standard level: textbook for the 11th cl. closed the head among. Education]*. Kyiv: Osvita.
11. Pometun, O. I., Hupan, N. M. (2018) *Istoriia Ukrainy: riven standartu: pidruch. dlia 10-ho kl. zakladiv. zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine: riven standart: pidruch. dlia 10-ho kl. treasured. zahalnoi serednoi osvity]*. Kyiv: UOVTs «Orion».

12. Posivnych, M. (2008) Stepan Bandera – zhyttia, prysviachene svobodi [*Stepan Bandera is a life dedicated to freedom*]. Toronto–Lviv: Litopys UPA. T. 3.
13. Prohramy dlia serednoi zahalnoosvitnoi shkoly. Istoriiia Ukrainy. 5–11 kl. Vsesvitnia istoriia 6–11 kl. [*Programs for secondary school. History of Ukraine. 5–11 cl. World History 6–11 cl.*]. Kyiv: Perun, 1996.
14. Rekomendatsiia Rec (2001)15 Komitetu ministriv Rady Yevropy «Pro vykladannia istorii u XXI stolitti v Yevropi» [*Recommendation Rec (2001)15 of the Committee of Ministers of the Council of Europe «On Teaching History in the 21st Century in Europe»*]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_729
15. Strukevych, O. (2018) Istoriiia Ukrainy (riven standart): pidruch. dlia 10 kl. zakl. zah. seredn. osvity [*History of Ukraine (standard level): textbook for 10 cl. closed secondary education*]. Kyiv: Hramota.
16. Strukevych, O. K., Romaniuk, I. M., Drovoziuk, S. I. (2011) Istoriiia Ukrainy: riven standartu: pidruch. dlia 11-ho kl. zakl. zah. sered. osvity [*History of Ukraine: standard level: textbook for the 11th cl. closed the head among. Education*]. Kyiv: Hramota.
17. Trofymovych, V. Stepan Bandera u spohadakh ta publitsystytsi. Aktualni problemy vitchyznianoï ta vsesvitnoi istorii [*Stepan Bandera in memoirs and journalism. Actual problems of national and world history*]. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/apvvi/2009_17/trofym.pdf
18. Turchenko, F. H. (2011) Istoriiia Ukrainy. 11 klas. Pidruchnyk dlia 11 klasu zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. Profilnyi riven [*History of Ukraine. Grade 11. A textbook for the 11th grade of secondary schools. Profile level*]. Kyiv: Heneza.
19. Turchenko, F. H. (1998) Novitnia istoriia Ukrainy. 10 klas: pidruchnyk dlia sered. zahalnoosvitnikh shkil [*Recent History of Ukraine. Grade 10: a textbook for the medium. secondary schools*]. Kyiv: Heneza, Ch. 1: 1917–1945.
20. Turchenko, F. (2016) Ukraina – povnennia istorii. Heneza suchasnoho pidruchnyka [*Ukraine is a return to history. Genesis of the modern textbook*]. Kyiv: Heneza.
21. Udod, O. (2013) Shkilna istorychna osvita yak reprezentant polityky pam'iaty. Natsionalna ta istorychna pamiat [*School history education as a representative of memory policy*]. Vyp. 8, 8–13.
22. Ukrainska istorychna dydaktyka. Mizhnarodnyi dialoh: fakhivtsi riz. krain pro suchas. ukr. pidruch. z istorii [*Ukrainian historical didactics. International Dialogue: Specialists countries about modern times. ukr. textbook. from history*] / vidp. red.: M. Telus, Yu. Shapoval. Kyiv: Heneza, 2000.